

The Index of the functional changes characterizes the process of adaptation. In all age groups most of schoolpupils had a tension of the adaptation mechanism. In group of 7-, 8-, 10-years old schoolpupils the adaptation failure was indicated. Satisfactory adaptation existed rarely. 7–9 years old boys showed worse factors of adaptation than girls.

The Rufie's index points the level of physical capacity to work. The study revealed that most of schoolpupils had factors below average. It was revealed no more than 10% of school pupils with good and high factor of physical capacity to work in all age groups. Researching the schoolpupils with high factor it was revealed that they go in for sports and physical training regularly. Most of them were the schoolgirls 11 years old, who had active aerobics training.

Key words: *junior school pupils, cardiovascular system, frequency of the heart reductions, arterial pressure, Robinson's index, Rufie's index.*

УДК 378.147:355.232.6

О. В. Торічний

Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького

**ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ЮНАКІВ
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ДО ОБРАННЯ ПРОФЕСІЇ ОФІЦЕРА ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЗАХИСТ ВІТЧИЗНИ»**

У статті проаналізовано загальні підходи до змісту готовності юнаків до ратної праці офіцера. Головна увага зосереджена на аналізі педагогічних аспектів організації допризовної підготовки юнаків загальноосвітніх навчальних закладів під час вивчення навчальної дисципліни «Захист Вітчизни». Розглянуто особливості викладання предмету «Захист Вітчизни». Висвітлено авторське бачення вдосконалення успішності занять з предмета «Захист Вітчизни» з метою формування готовності юнаків до вступу у вищі військові навчальні заклади.

Ключові слова: *концепція неперервної військової освіти, пропедевтичний етап, вищі військові навчальні заклади, готовність юнаків до навчання у вищих військових навчальних закладах, Навчальна дисципліна «Захист Вітчизни».*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вагомою передумовою забезпечення наступності та неперервності змісту освіти має стати налагодження тісного зв'язку між вищими навчальними закладами і загальноосвітніми навчальними закладами, які безпосередньо виступають першим та одним із найважливіших елементів у системі професійної підготовки фахівців. Виходячи з такої позиції, доцільно запровадити системну співпрацю школи та вищих навчальних закладів. Не можуть бути осторонь такої співпраці й вищі військові заклади.

Зазначимо той факт, що сьогодні спостерігається зменшення престижності військової служби, і, як результат, зменшується кількість абітурієнтів, які вступають на навчання у вищі військові навчальні заклади.

Виходячи з наведених фактів, необхідно розробити нові підходи до підготовки офіцерських кадрів, які здобуватимуть вищу військову освіту. Базуючись на концептуальних положеннях професійної підготовки майбутніх фахівців, розроблених А. Сманцером [4], розглядаємо формування професійної компетентності офіцерів як тривалий та багатоплановий процес, що передбачає дотримання логічної послідовності певних етапів, а саме: пропедевтичного (навчання в загальноосвітніх навчальних закладах), базового (здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» під час навчання у вищих військових навчальних закладах), основного (здобуття освітньо-кваліфікаційних рівнів «спеціаліст» або «магістр») та післядипломного (передбачає вдосконалення професійної компетентності на факультеті підготовки керівних кадрів). Виходячи з такої позиції, доцільно запровадити системну співпрацю школи та вищих навчальних закладів на рівні організації тісної співпраці, що вплине на збільшення кількості абітурієнтів, які цілеспрямовано обирають ратну працю офіцера в якості професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави для констатації того факту, що безпосередньо питання наступності між загальноосвітніми навчальними закладами і вищими військовими навчальними закладами не було предметом окремого наукового дослідження. Натомість науковцями піднімалися питання підготовки юнаків до строкової служби. Зокрема, ці аспекти знайшли своє відображення в наукових дослідженнях В. Бачевського, В. Герасимчука, В. Каюкова, П. Онищука, Г. П'янковського та ін. У наукових працях В. Третьякова [6] проаналізовано питання вдосконалення початкової військової підготовки в школах у контексті можливості продовження навчання у вищих військових навчальних закладах. Підготовці юнаків до військової служби в якості майбутніх офіцерів присвячені роботи М. Томчука [5], В. Шевченка [7] та ін. Проаналізувавши зазначені праці науковців, ми прийшли до розуміння того, що в педагогічній літературі й досі відсутній системний підхід до розуміння готовності юнаків до навчання у вищих військових навчальних закладах.

Мета статті – дослідити сутність готовності юнаків до ратної праці офіцера, а також проаналізувати педагогічні аспекти організації допризовної підготовки юнаків загальноосвітніх навчальних закладів під час вивчення навчальної дисципліни «Захист Вітчизни» в контексті продовження навчання у вищих військових навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійну придатність випускника загальноосвітнього навчального закладу, що стане згодом

абітурієнтом, науковці відносять до числа найбільш істотних показників. Вважаємо, що з метою підвищення якості рівня професіоналізації сучасних шкіл вищі навчальні заклади, в тому числі й військові, повинні підтримувати професіоналізацію середньої освіти, допомагати освітянам у створенні та розвитку профільних класів та спеціалізованих навчальних закладів нового типу. Найбільш дієвою є методична допомога викладачів вищих навчальних закладів в оновленні програм для профільних класів, проведенні факультативних занять та спецкурсів.

У нашому баченні для з'ясування змісту військової підготовки юнаків у середніх навчальних закладах доцільно, насамперед, проаналізувати особливості викладання навчальної дисципліни «Захист Вітчизни». При цьому акцентуємо увагу на такому факті, що зазначений предмет був уведений у загальноосвітніх навчальних закладах відповідно до ст. 65 Конституції України, Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Указу Президента України від 25.10.2002 року № 948/2002 про «Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», постанови Кабінету Міністрів України від 30.11. 2000 року № 1770 «Про положення про допризовну підготовку». Відзначимо, що починаючи із 2009 навчального року в навчальних закладах системи загальної середньої освіти предмет вивчається за навчальною програмою «Захист Вітчизни», рекомендованою Міністерством освіти і науки України (лист №1/11-6881 від 14.08.2009) [2]. Вивчення предмета здійснюється за рахунок інваріантної складової навчального плану і однієї години за рахунок варіативної складової навчального плану. У цілому, констатуємо, що програму предмета розроблено на основі вимог Конституції та законів України про захист Вітчизни і Державного стандарту базової і повної середньої освіти.

Як вказано у програмі [2], головна мета вивчення предмету «Захист Вітчизни» – розвиток особистості учнів, формування їх готовності до захисту Вітчизни та дій в умовах надзвичайних ситуацій. У нормативних документах визначено, що завдання предмету полягає в підготовці молоді до захисту життя і здоров'я, забезпечення власної безпеки і безпеки людей у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу, а також у підготовці юнаків до служби у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, виконання військового обов'язку в запасі.

У процесі дослідження встановлено, що програмою не передбачено цілеспрямованого акценту на майбутнє продовження навчання у вищих військових закладах юнаків середніх загальноосвітніх навчальних закладів,

які прослухали навчальну дисципліну «Захист Вітчизни». А тому, вважаємо за доцільне, проаналізувати особливості викладання навчальної дисципліни та розробити методичні рекомендації щодо вдосконалення її викладання з метою подальшого продовження навчання юнаків і здобуття ними в майбутньому професії офіцера.

Розглянемо особливості викладання предмета «Захист Вітчизни». Зокрема, до першої особливості можна віднести той факт, що навчальний предмет вивчається юнаками та дівчатами окремо. Отже, опанування предмета відповідно до листа-роз'яснення Міністерства освіти і науки України від 09.10. 2002 року № 1/9-444 здійснюється окремо для юнаків і дівчат, незалежно від кількості учнів у класі (але не менше ніж 5 осіб). Дівчата за їх власним бажанням (у разі згоди батьків, опікунів або піклувальників) навчаються за програмою для групи юнаків. Юнаки, які за станом здоров'я або релігійними поглядами звільнені від засвоєння основ військової справи, вивчають предмет за програмою для групи дівчат. Ще однією особливістю є те, що навчальний матеріал розподіляється за періодами навчання та містить декілька варіантів викладу змісту (кількість годин для вивчення розділу/теми для різного потижневого навантаження – для 2 годин; 1,5 години; 1 години). Отже, в навчальних закладах, у яких учні навчаються за спортивним напрямком, вивчення предмета здійснюється у відповідності до переліку розділів і тем та розрахунком годин для курсу навчання юнаків з наданням додатково 36 годин до розділу «Прикладна фізична підготовка» за тематикою навчального закладу.

У перший період навчання юнаки 10 класу вивчають тільки перші теми із тактичної, вогневої і прикладної фізичної підготовки. Решта тем зазначених розділів у силу їх фізичного навантаження вивчаються в 11 класі та під час навчально-польових зборів (занять). Заслужує на увагу той факт, що значна частина матеріалу з розділів «Статути Збройних Сил України» та «Стройова підготовка» плануються до навчання в 10 класі з метою ознайомлення учнів з правилами військової ввічливості та поведінки, внутрішнім розпорядком і військовою дисципліною, освоєння учнями первинних навичок у виконанні стройових вправ. Заняття з військово-медичної підготовки й надання першої медичної допомоги плануються до проведення після засвоєння навчального матеріалу з основ цивільного захисту.

Цікавою методичною особливістю викладання навчальної дисципліни «Захист Вітчизни» є те, що в останньому періоді навчання з метою практичного закріплення рівня знань, умінь та навичок учнів

організуються навчально-польові збори. На завершальному етапі навчально-польових зборів у навчальних закладах організуються і проводяться військово-спортивні свята у формі комплексного тактичного заняття чи військової тактичної гри за окремим планом. Програма для проведення навчально-польових зборів не залежить від потижневого навантаження і розрахована на 18 навчальних годин.

Як значний позитив відзначимо практичну спрямованість навчальної дисципліни «Захист Вітчизни». Наприклад, практичне закріплення теоретичного матеріалу з розділу «Основи цивільного захисту» передбачається під час проведення заходів з нагоди «Дня цивільного захисту», планування проведення якого здійснюється керівником навчального закладу наприкінці навчального року відповідно до чинних вимог. Вихованню в учнівської молоді гуманістичних якостей та культури безпеки сприяє відвідування учнями аварійно-рятувальних формувань та об'єктів цивільного захисту, проведення ігор, змагань за рятувально-прикладною тематикою – «Юний рятувальник», а також участь у фінальних районних, обласних і всеукраїнських змаганнях за програмою «Школа безпеки».

Важливими умовами успішності занять з предмета «Захист Вітчизни» для формування готовності юнаків до вступу у вищі військові навчальні заклади є висока дисципліна, організованість та відповідальність учнів. На заняттях стосунки між учнями та учителем, а також учнів між собою підтримуються на зразок взаємовідносин між військовослужбовцями на основі вимог статутів Збройних Сил України.

Для успішної реалізації навчально-методичних завдань учителеві, на наш погляд, найбільш доцільно використовувати таку типізацію уроків: урок повідомлення нових знань; урок формування вмінь (навичок); урок застосування придбаних знань і вмінь; урок узагальнення й систематизації знань і вмінь; комбінований (змішаний) урок.

Усі уроки, незалежно від форми та типу їх проведення, необхідно розпочинати із шиккування та військового вітання, перевірки наявності учнів і тренування навчального підрозділу у виконанні стройових прийомів протягом 3-5 хвилин. Вважаємо, що з методичної точки зору, вагомим показником ефективності уроку «Захист Вітчизни» для учнів 10-11 класів виступає активність дітей, кількість їх самостійних навчальних дій, прояв пізнавальних інтересів, діловий настрій уроку, вміння вчителя володіти класом. Викладання навчального матеріалу передбачає поступове ускладнення та поглиблення теоретичних і практичних занять, засвоєння

знань і набуття практичних умінь і навичок у ході занять на базі навчального закладу, закріплення теоретичних знань, формування практичних умінь і навичок під час навчально-польових зборів та занять у лікувально-оздоровчому закладі.

Сьогодні викладання педагогом загальноосвітнього навчального закладу теоретичного матеріалу навчальної дисципліни «Захист Вітчизни» на належному рівні, без застосування сучасних технологій, неможливе. Вважаємо, що реальну допомогу в цьому аспекті може надати впровадження комп'ютерних графічно-інформаційних технологій та запровадження методів активного навчання. Такий підхід підвищить зацікавленість учнів у вивченні теоретичного матеріалу, а також стимулюватиме навчально-пізнавальну активність юнаків на уроці.

Зазначимо, що навчання має двосторонній характер і вимагає тісної взаємодії між учителем та учнями на всіх етапах навчальної роботи, починаючи з постановки цілей і закінчуючи оцінюванням знань. Загалом, слід зазначити, що оцінка включає в себе два компоненти: оцінювання як процес, що відбувається на уроках, та конкретний бал, який фіксує підсумки перевірки знань, умінь, навичок учнів. Отже, оцінка як «процес» являє собою специфічну сторону контролю, його невід'ємну частину, а в ролі «результату» вона завершує контроль знань. Контроль та оцінювання виступають обов'язковими супутниками навчання в школі. Оцінювання навчальних досягнень учня є одним із найважливіших професійних обов'язків педагога, який він виконує щодня на уроках. При оцінюванні навчальних досягнень учнів з навчальної дисципліни «Захист Вітчизни» учителем має бути враховано два чинники:

- якість знань, умінь та навичок;
- нормативні показники та контрольні вправи.

Беручи до уваги те, що при організації допризовної підготовки юнаків загальноосвітніх навчальних закладів вагомую роль відіграє військово-патріотична активність, ми вважаємо за доцільне зупинитися на аналізі цього питання. Отже, при викладанні навчального предмета «Захист Вітчизни» військово-патріотична робота та громадське виховання здійснюються у формі лекцій, бесід, розповідей, екскурсій до музеїв військових частин та вищих військових навчальних закладів, зустрічей із ветеранами війни, праці та військової служби, походів місцями бойової слави, пошукової роботи, участі в роботі клубів та гуртків військово-патріотичного спрямування.

З метою активізації військово-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах ми рекомендуємо вести гурткову

роботу, яка би була націлена на взаємодію загальноосвітніх навчальних закладів із військовими частинами та вищими військовими навчальними закладами. При проведенні відповідної роботи необхідно керуватися Концепцією допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді, навчальною програмою «Захист Вітчизни», угодою про співробітництво між обласним управлінням освіти і науки та обласним військовим комісаріатом про спільну діяльність з питань військово-патріотичного виховання учнівської молоді.

З метою вдосконалення роботи з викладання предмета «Захист Вітчизни» ми рекомендуємо методичним службам навчальних закладів:

- допомогти вчителям ознайомитися та проаналізувати методичні матеріали з нормативно-правового забезпечення предмета «Захист Вітчизни»;

- залучити педагогічні колективи до формування та вдосконалення життєво необхідних знань, умінь і навичок учнів щодо захисту Вітчизни і військово-патріотичного виховання;

- націлити учителів на професійну орієнтацію молоді щодо служби в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також для вступу на навчання у вищі військові навчальні заклади.

Таким чином, за умови повного дотримання висвітлених методичних рекомендацій можна досягнути вдосконалення викладання навчальної дисципліни «Захист Вітчизни», підвищити результативність теоретичних знань та практичних умінь школярів, а також удосконалити методику організації допризовної підготовки юнаків загальноосвітніх навчальних закладів. Усі ці чинники призведуть до формування належного рівня готовності майбутніх абітурієнтів до вступу у вищі військові навчальні заклади задля здобуття професії офіцера.

Висновок. Таким чином, формування в юнаків випускних класів готовності до обрання професії офіцера вважаємо головним методичним завданням у процесі організації неперервної військової освіти на пропедевтичному етапі. Вважаємо, що готовність юнаків до обрання професії офіцера це складний феномен, який вимагає системного підходу під час вивчення навчального предмету «Захист Вітчизни», що має на меті розвиток особистості юнаків, формування в них готовності до захисту Вітчизни та дій в умовах надзвичайних ситуацій. На основі аналізу програми встановлено, що в ній прямо не висвітлюються питання підготовки юнаків до навчання у вищих військових навчальних закладах, що, безумовно, має негативний вплив на обрання юнаками професії офіцера.

ЛІТЕРАТУРА

1. Захист Вітчизни : підручник 10-11 класів / за ред. Квашньова Ю. О., Литвиненко А. О. – К. : Вежа, 2006. – 448 с.
2. Захист Вітчизни : програма для загальноосвітніх навчальних закладів [10-11 класи] / Мелецький В. М. [та ін.]. – Харків : РАНОК, 2010. – 192 с.
3. Книга вчителя предмета «Захист Вітчизни» : довідково-методичне видання / упоряд. С. М. Дятленко, В. І. Ганчева, Є. Ю. Василенко [та ін.]. – Харків : Торсінгплюс, 2006. – 624 с.
4. Сманцер А. П. Теория и практика реализации преемственности в обучении школьников и студентов : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / Сманцер А. П. – Мн., 1992. – 31 с.
5. Томчук М. І. Соціально-психологічні проблеми готовності учнів до служби в Збройних Силах України : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07 / Томчук Михайло Іванович. – К., 1996. – 419 с.
6. Третьяков В. В. Психологічна підготовка юнаків до військової служби / В. В. Третьяков // Радянська школа : наук.-пед. місячник / О. Мазуркевич. – 1986. – №8. – С. 67–75.
7. Шевченко В. В. Психологічні особливості військово-патріотичного виховання учнів старшого підліткового та юнацького віку : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Шевченко Володимир Володимирович. – К. 1999. – 187 с.

РЕЗЮМЕ

Торичный А. В. Педагогические основы формирования готовности юношей общеобразовательных учебных заведений к выбору профессии офицера при изучении учебной дисциплины «Защитник Отчизны».

В статье проанализированы общие подходы к содержанию готовности юношей к ратному труду офицера. Главное внимание сосредоточено на анализе педагогических аспектов организации допризывной подготовки юношей общеобразовательных учебных заведений при изучении учебной дисциплины «Защита Отечества». Рассмотрены особенности преподавания предмета «Защита Отечества». Представлено авторское видение совершенствования успешности занятий по предмету «Защита Отечества» с целью формирования готовности юношей к поступлению в высшие военные учебные заведения.

Ключевые слова: концепция непрерывного военного образования, пропедевтической этап, высшие военные учебные заведения, готовность юношей к обучению в высших военных учебных заведениях, учебная дисциплина «Защита Отечества».

SUMMARY

Torichniy O. Pedagogical foundations of formation of readiness of the youth of secondary educational establishments to selection of the profession of officer during studying the subject «Motherland Protection».

The article deals with the analysis of general approaches to the content of readiness of the youth to the profession of an officer. The peculiarities of teaching of the subject «Motherland Protection» have been described; and pedagogical aspects of organization of preservice training of the youth at the secondary educational establishments during studying the subject of «Motehrland Protection» are analized.

It has been established that important conditions for effective lessons in the subject «Motherland Protection» with the purpose of formation of readiness to enrollment in the

higher military educational establishments are the following: high discipline, state of being organized and pupils' responsibility. Besides, at the lessons the relations between pupils and a teacher, and among pupils themselves must be supported by following the Statutes of the Armed Forces of Ukraine.

The author's view on the improvement of educational progress at the lessons in the subject «Motherland Protection» has been revealed with the purpose of formation of readiness of the youth to enrollment in the higher military educational establishments. Specifically, for successful realization of educational and methodological tasks a teacher is recommended to use the following types of lessons: lesson – announcement of new knowledge, lesson – formation of skills (abilities), lesson – apply obtained knowledge and skills, lesson – generalization and systematization of knowledge and skills, combined lesson. Besides, it is necessary to implement information technologies and application of active training methods. Such approach is to enhance the pupils' interest to studying the theoretical material, and also stimulate educational and cognitive activity of the youth at the lesson.

Key words: *conception of continuous military education, propaedeutic stage, higher military educational establishments, readiness of the youth to studying at the higher educational establishments, subject «Motherland Protection».*

УДК 373.5.016:91:[314.04]

О. А. Федій

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПОНЯТЬ В УЧНІВ ЯК ЗАСІБ ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЇ ЗНАНЬ ПРО НАСЕЛЕННЯ

Одним із напрямів економічної і соціальної географії є вивчення населення. Демографічна характеристика населення – важлива складова шкільної географічної освіти. У статті розкриті методичні підходи щодо формування демографічних понять, вивчення яких сприяє розумінню учнями 9-х і 10-х класів цілісної демографічної характеристики населення країни і світу. Логічна взаємопов'язана система понять є конкретним виразом підвищення наукового рівня навчання в школі. Послідовність їх упровадження під час навчального процесу забезпечить легкість сприйняття матеріалу учнями. Особливо це важливо для учнів 9-го класу, для яких отримані знання знайдуть продовження в 10-му класі під час вивчення складних демографічних процесів.

Ключові слова: *демографічні поняття, демографічні процеси, демографічна характеристика населення.*

Постановка проблеми. Забезпечення учнів науковими знаннями, зокрема демографічними, тобто системою уявлень, понять, закономірностей, що відображають суттєві ознаки, властивості та зв'язки об'єктів і процесів – основне завдання навчання географії в школі. У теорії пізнання поняття трактуються як одна з вищих форм мислення, як спосіб існування людських знань. Забезпечуючи логічний взаємозв'язок усіх курсів економічної і соціальної географії, освіта повинна забезпечувати формування в учнів наукових понять, зокрема демографічних, їх постійне розширення й поглиблення, послідовне засвоєння та закріплення.